

Aru Rəhim qızı SÜLEYMANOVA
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
Günhan Nazim oğlu HÜSEYNLİ
magistr, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ AZƏRBAYCANIN VALYUTA SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə əsasən ölkənin həyata keçirdiyi valyuta strategiyası və müvafiq siyasətin daxili və xarici bazarlarda reallaşdırdığı məhsulların milli valyutada qiymətlərinə təsir mexanizmi araşdırılır. Ölkənin valyuta siyasətinin iqtisadi təbiəti, tarixi – təkamüllü araşdırılır. Valyuta məhdudiyətləri, valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması, valyuta tənəzzüllərinin qarşısının alınması və valyuta dayanıqlığının təmin edilməsi kimi prioritet və konkret məqsədlərin qoyuluşu kimi vacib məqamlara aydınlıq gətirilir.

Açar sözlər: valyuta münasibətləri, valyuta siyasəti, valyuta əməliyyatları, valyuta məhdudiyətləri, inflyasiya.

Giriş

Bu gün müasir Azərbaycan dövləti özünəməxsus inkişaf yolu ilə gedir. Bu inkişafın təməl daşları Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub. Heydər Əliyev məktəbinin yetirməsi, onun siyasi kursunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi tədbirlər, imzaladığı fərman və sərəncamlar, xalqla birbaşa ünsiyyətdə olması, ümummilli liderimiz tərəfindən başlanılmış işlərin məntiqi davamıdır. Memarı və qurucusu olan böyük şəxsiyyət, ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil dövlətimizin Azərbaycan xalqına ən böyük töhfəsidir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcu isə ulu öndərin şah əsəri olan Azərbaycanı qorumaq və daha da inkişaf etdirməkdir. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Heydər Əliyevin adı bu gün bölgedə və dünyada layiqli mövqə qazanmış Azərbaycan dövlətinin rəmzi kimi səslənir.

Hazırda dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin artması ilə əlaqədar olaraq **beynəlxalq** valyuta əlaqələri da genişlənir. Ölkələr arasında valyuta münasibətləri dünya təsərrüfat sistemi çərçivəsində, **beynəlxalq** xidmətlərin, əmtəə və kapitalın mübadiləsi əsasında yaranır. Valyuta münasibətləri nisbi müstəqilliyə malik olub, tədiyyə balansı, valyuta kursu, kredit və əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar vasitəsilə təmin edilir. Valyuta münasibətləri ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələri və onlar arasındakı iqtisadi münasibətlərə adekvat olaraq təkmilləşir. Dünya təcrübəsinə əsasən, bazar iqtisadiyyatı şəraitində **beynəlxalq** valyuta münasibətlərinin bir-birini tamamlayan bazar və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həyata keçirilir. Birinci rəqabətə əsaslanaraq inkişafa stimül yaradır, ikinci isə bazar tənzimlənməsinin mənfi nəticələrinin dəf edilməsinə istiqamətlənmişdir. Bu iki tənzimləyici arasındakı sərhəd konkret vəziyyətlərdə fayda və gəlir baxımından müəyyən olunur. Ona görə də onlar arasındakı nisbət tez-tez dəyişir. Böhran sarsıntıları, müharibə və müharibədən sonrakı dağınıqlar zamanı dövlət valyuta tənzimlənməsinə üstünlük verilir, bəzən bu üsul çox sərt şəkildə həyata keçirilir. Valyuta-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması zamanı valyuta əməliyyatlarının liberalizasiyası baş verir, bu sahədə bazar rəqabəti gücləndirilir.

Ölkənin həyata keçirdiyi valyuta strategiyası və müvafiq siyasət daxili və xarici bazarlarda reallaşdırdığı məhsulların milli valyutada qiymətlərinə təsir edir. Ölkənin valyuta siyasətinin iqtisadi təbiəti tarixi – təkamül baxımından təhlilə məruz qaldığı üçün növbə-növbə sıralanmalar, yəni ona valyuta məhdudiyətləri, valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması, valyuta tənəzzüllərinin qarşısının alınması və valyuta dayanıqlığının təmin edilməsi kimi prioritet və konkret məqsədlərin qoyuluşunda öz imkanını tapır.

Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində valyuta siyasətinin yeri. Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində valyuta siyasəti mühüm yer tutur. Valyuta siyasəti ümumdünya təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik müvazinətini təmin etmək, **beynəlxalq** ödəmələri müəyyən bir sistem daxilində yerinə yetirmək və xarici ödəniş balansını tənzimləmək məqsədilə ölkənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin məqsududur. Valyuta siyasəti hüquqi cəhətdən valyuta qanunvericiliyi, yəni ölkədə və onun sərhədləri xaricində valyuta dəyərləri ilə əməliyyatlar aparılması qaydalarını tənzimləyən hüquqi normalar toplusu, habelə valyuta normaları üzrə dövlətlər arasında ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələri rəsmiləşdirir.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsində qısamüddətli tənzimlənmə vasitələri. Azərbaycan hökuməti tədiyyə balansının tənzimlənməsində qısamüddətli tənzimlənmə vasitələrindən effektiv şəkildə istifadə edir. Ən çox istifadə olunan alətlər isə valyuta məzənnəsinin devalvasiyası, Mərkəzi Bankın faiz (uçot) dərəcələrinin dəyişdirilməsi və pul kütləsinin həcminə nəzarətdir. Düzdür, bunlar müəyyən mənada stabilliyi təmin etməyə şərait yaradır və hətta 2005-ci ilin yekununa görə Azərbaycanın cari əməliyyatlar balansında 167 mln ABŞ dolları həcmində müsbət saldo yaranmışdır. Bununla belə Azərbaycan hal-hazırda əldə etdiyi formalaşmış debitor statusunu qoruyub saxlamaq və davamlı inkişaf nəticəsində kreditör statusunu əldə etmək üçün qısamüddətli tənzimlənmə vasitələrini fəal şəkildə uzunmüddətli siyasətə uyğunlaşdırmalıdır. Çünki hal-hazırda Azərbaycanın xarici iqtisadi vəziyyətində müəyyən qeyri-stabillik və neft amilindən kəskin şəkildə asılılıq hiss olunur və hətta ixracın strukturunda mənfəi doğru dəyişiklik baş verir, əvəzində isə idxalın strukturu genişlənir. Əgər vaxtında tədbir görülməzsə onda bu müəyyən dövrdən sonra Azərbaycan üçün çox pis nəticələrə gətirib çıxara bilər və Azərbaycan tədiyyə balansının inkişaf fazaları üzrə geriləyə bilər.

Ölkəyə daxil olan xarici kapitalın da həcmində neft sektoru böyük paya malikdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda sənayenin strukturunda xarici investisiyaların bölgü ölçüləri əlverişsizdir. Xarici investisiyaların sahəvi diversifikasiya əmsali illər üzrə 1.4-1.7 ətrafında dəyişir ki, bu da ideal hesab olunan 3-dən çox aşağıdır.

Son on ildə iqtisadi sahədə keçid dövrünü geridə qoyan ölkəmizin inkişafı keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Ötən illərdə iqtisadiyyatın davamlı və tarazlı inkişafının təmin olunması nəticəsində ÜDM - in orta illik artımı 13%, qeyri – neft sektorunda – 10,6% təşkil etmişdir. 2003- 2012 – ci illər ərzində ÜDM 3 dəfədən çox artmış və onun inkişafına 10 mlrd. doll. yaxın, o cümlədən 60 mlrd. doll. çox xarici sərmayə qoyulmuşdur. Bu illər ərzində ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi nəticəsində ölkədən 200 mlrd. doll. məhsul ixrac olunmuş və strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 50 mlrd. doll.-a çatmışdır.

2003-2013-cü illərdəki xarici iqtisadi fəaliyyətin yekunları xarici partnyorların etimadının artdığını və Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinə getdikcə daha çox ölkə cəlb olunduğunu nümayiş etdirir. Tədiyyə balansının göstəricilərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, geoiqtisadi əlaqələrin davamlı inkişafı və cari vəziyyəti, getdikcə artan iqtisadi imkanlar və digər amillər Azərbaycanın dünyada artan nüfuzunun və imicinin əyani sübutudur və təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrini əhatə edir, biznes mühitinin əlverişliliyi təmin edilir. Azərbaycandakı bu islahatlar beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də izlənilir və yüksək dəyərləndirilir [6, səh. 76].

Bu mənada Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən bu günlərdə nəşr edilmiş “Global Rəqabətlik İndeksi 2019” hesabatı diqqətə layiqdir. Belə ki, həmin hesabatda Azərbaycan ötən ilki göstəricidən 11 pillə irəliləyərək, 141 ölkə arasında 58-ci yeri tutub. Bu göstərici 12 indikator əsasında müəyyən edilib ki, bunlardan 8-i üzrə ölkəmiz MDB iştirakçıları arasında yüksək nəticələr əldə edib [7].

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda həm tədiyyə balansında, həm də dövlət büdcəsinin balansında profisit var. Manatın məzənnəsinin sabit qalması, eyni zamanda inflyasiyanın aşağı səviyyədə olması fiskal dayanıqlığın göstəricisidir: “İnqilabi sosial paketin həyata keçirilməsinə bu il 2,3

milyard manat vəsait xərclənib və bəzi opponentlər iddia edirdilər ki, bu, ölkədə inflyasiyanın sürətlənməsi ilə nəticələnəcək. Lakin ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdiyi üçün inflyasiya tam nəzarət altındadır. Bu gün Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafı 3,5 faiz həddindədir. Bu, dünyadakı orta iqtisadi artım tempindən üstün göstəricidir. Yəni iqtisadi artım tempinə uyğun olaraq islahatların, o cümlədən sosial islahatların həyata keçirilməsi inflyasiyanın nəzarətdə olmasına imkan yaradır. İl ərzində Azərbaycanın qeyri-neft sektoru üzrə ixracı ilkin göstəricilərə görə ən azı 16 faiz artıb. Qeyri-neft sənayesində artım 15 faizin, rabitə, informasiya və yüksək texnologiyalar sahəsində 17 faizin, kənd təsərrüfatında isə 7 faizin üzərindədir [7].

Həm ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, həm də Prezident İlham Əliyev tərəfindən aparılan vergi-gömrük islahatları nəticəsində ilin əvvəlindən büdcəyə təxminən 850 milyon dollardan artıq plandan əlavə vəsait toplanıb. İlin sonuna qədər təxminən 1 milyard manatlıq vəsaitdən söhbət gedir ki, bu vəsaitin hamısı bilavasitə ölkədə həyata keçirilən sosial paketin maliyyə təminatına xərclənib”.

Beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə əsas reytinglərdə bu il də irəliləyib əldə edib. Vurğulamaq lazımdır ki, bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə əldə olunmuş nailiyyətlərdir. “Heritage” Fondunun təqdim etdiyi “İqtisadi Azadlıq İndeksi”ndə Azərbaycan irəliləyərək 61-ci yerdə qərarlaşıb. Bu reytingin tarixində ən çox irəliləyib əldə etmiş ölkə məhz Azərbaycandır. Bundan başqa, ölkəmiz Davos İqtisadi Forumunun “Global Rəqabətlik Hesabatı”nda daha 11 pillə irəliləyərək 58-ci yere çıxıb. “Doing Business” hesabatında isə Azərbaycan yenə də ən islahatçı ölkə statusunu saxlayıb və dünyanın 20 ən islahatçı ölkəsi sırasındadır [7].

Beləliklə, tədiyyə balansının göstəricilərinin milli iqtisadiyyatların aparıcı və digər sektorlar üzrə bölgüsünün aparılması hər bir ölkənin **beynəlxalq** rəqabətlik göstəricilərinin cari vəziyyətini və gücləndirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün ümumi bir sistemdə cəmləşdirilmiş informasiya bazası rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda qeyd etmək istərdik ki, milli iqtisadiyyatların beynəlxalq rəqabətliliyinin qiymətləndirilməsi kontekstində tədiyyə balansının göstəricilərinin sistemli təhlil əsasında kompleks şəkildə, demək olar ki, hələlik istifadə olunmur. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatların beynəlxalq rəqabətliliyinin qiymətləndirilməsi prosesində mövcud informasiya mənbələrinin hər hansı birinə əhəmiyyət verilməməsi qeyri-obyektiv qiymətləndirməyə səbəb ola bilər. Bu baxımdan hesab edirik ki, hər bir ölkənin beynəlxalq bazarlarda əmtəə, xidmət və maliyyə vəziyyətini daha obyektiv qiymətləndirmək üçün tədiyyə balansının göstəricilərindən uğurla istifadə etmək olar.

Milli iqtisadiyyatların qlobal rəqabətlik reytinginin Makroiqtisadi sabitlik, İnfrastruktur və Maliyyə bazarlarının inkişafı kateqoriyalarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsində tədiyyə balansının göstəricilərindən sistemli təhlil əsasında kompleks şəkildə istifadə etməklə daha tutarlı nəticələr əldə etmək olar. Bu isə öz növbəsində milli iqtisadiyyatların beynəlxalq rəqabətliliyinin gücləndirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər [5, s. 324].

Onu da qeyd etmək istərdik ki, tədiyyə balansının tərtibinin sektorlar üzrə bölgüsü dünya təcrübəsində ilk dəfə 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında yerinə yetirilmiş və hal-hazırda davam etdirilməkdədir. Tədiyyə balansının sektorial bölgüsünün çox önəmli bir iş olduğunu Beynəlxalq Valyuta Fondunun və digər mötəbər beynəlxalq qurumların ekspertləri də qeyd etmişlər. Onların da fikirlərinə, milli iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin təhlili aparılarkən tədiyyə balansının sektorial bölgüsü üzrə göstəricilərindən istifadə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər və Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsinin digər ölkələr tərəfindən öyrənilməsi məqsədəuyğundur. Deyilənlərə əlavə etmək istərdik ki, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Gürcüstan mütəxəssisləri Azərbaycanın bu sahədəki uğurlu təcrübəsi ilə yaxından tanış olmuşdurlar. Aparılan tədqiqat belə bir qənaətə də gəlməyə əsas verir ki, tədiyyə balansının sektorial bölgüsünün göstəriciləri ölkə iqtisadiyyatının “qalan dünya” ilə münasibətlərində neft-qaz və digər sektorların rolunu müəyyənləşdirməklə yanaşı, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən amillərin

də müəyyən edilməsində istifadə oluna bilər. Bu illər ərzində partnyor ölkələrin siyahısına daha 30 ölkə əlavə olunmuş və 2013-cü ildə respublikamız dünyanın 160 dövləti ilə iqtisadi əlaqələr saxlamışdır. 2013-cü ildə əmtəə və xidmətlərin idxal-ixrac dövriyyəsi 55,4 mlrd. doll. çatmış və 2004-cü ildəkinə nisbətən 5 dəfədən çox artmışdır. Son illər Azərbaycan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi qalan ölkələrlə münasibətlərində yalnız borclu kimi çıxış edən ölkədən investisiya ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Hesablamalar göstərir ki, ölkənin məcmu xarici aktivləri 2015-ci ilin əvvəlinə 120 mlrd. doll. çatacaqdır. Nəticədə dünyanın kapital bazarlarında Azərbaycanın mövqeyi daha da möhkəmlənəcək və kapitalın hərəkəti sahəsində ölkənin kifayət qədər yüksək beynəlxalq kredit və investisiya reytingi qazanmasına səbəb olacaqdır.

Nəticə

Beləliklə, dünya maliyyə sistemlərində, eləcə də valyuta sisteminin formalaşmasında baş verən dəyişikliklər, dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadiyyatında qeyri-stabil şəraitin mövcudluğu maliyyə sistemlərinin vəziyyətlərinin parametrlərinin və onların destabilizə edən amillərinin daimi monitorinqinə və təhlilinə kompleks yanaşma tələb edir. Hal-hazırda Azərbaycan qarşısında dayan sürətləndirilmiş inkişaf üzrə strateji məqsədlərlə əlaqədar bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyi məsələləri, beynəlxalq valyuta münasibətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 16 yanvar 2004
2. "Valyuta tənzimi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 21 oktyabr 1994
3. Azərbaycan Respublikasının banklararası mərkəzləşdirilmiş ödəniş sistemlərində hesablaşmaların təşkili qaydaları. 18 iyul 2016-cı il
4. Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında qaydalar. Mərkəzi Bank, 20 noyabr 2009
5. A.Ş.Şəkəriyev. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Monoqrafiya, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2011, 542 səh.
6. Əli Həsənov. Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları, Bakı 2016.
7. copat.gov.az/news/

*Арзу Рахим кызы Сулейманова
Азербайджанский Университет Кооперации
магистр, Гусейнли Гунхан Назим оглы*

Направления совершенствования валютной политики Азербайджана в современных условиях

Резюме

В статье в основном рассматриваются валютная стратегия, реализуемая страной, и механизм ее влияния на цены национальной валюты на свою продукцию на внутреннем и внешнем рынках. Изучается экономическая природа, история и эволюция валютной политики страны. Важными моментами являются установление приоритетов и конкретных целей, таких как валютные ограничения, либерализация валютных операций, предотвращение валютных кризисов и обеспечение стабильности валюты.

Ключевые слова: валютные отношения, валютная политика, валютные операции, валютные ограничения, инфляция.

*Arzu Rahim Suleymanova
Azerbaijan Cooperation University
master, Huseynli Gunhan Nazim*

Directions for improving the currency policy of Azerbaijan in modern conditions

Summary

The article mainly researches the currency strategy implemented by the country and the mechanism of its impact on the national currency prices of its products in domestic and foreign markets. The economic nature, history and evolution of the country's foreign exchange policy are being studied. Important points are set as the setting of priorities and specific objectives, such as currency restrictions, liberalization of foreign exchange operations, prevention of currency crises and ensuring currency stability.

Key words: currency relations, exchange policy, currency operations, currency constraints, inflation.